

LIETUVOS KARAI TARP TEORIJOS IR ISTORIJS

Rec.: Edita Jankauskienė, Virgilijus Pugačiauskas, Gintautas Surgailis, Ieva Šenavičienė, Gediminas Vitkus, *Lietuvos karai: Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė-kiekybinė analizė*, Vilnius: Eugrimas, 2014.

Praėjusį rudenį skaitytojus pasiekė autorių kolektyvo parengta knyga *Lietuvos karai: Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė-kiekybinė analizė*¹. Tai yra ypač aktualus ir laiku išėjęs leidinys vykstančių geopolitinių pokyčių kontekste, atliepiantis didėjančią visuomenės susidomėjimą karyba ir karo istorija. Knygos reikšmę rodo ir tai, kad tyrimo metu surinkti ir susisteminti duomenys apie Lietuvos karus patikslins informaciją, esančią tarptautinio projekto *Karo koreliatai* (angl. *Correlates of War*)² rengėjų sudarytuose duomenų rinkiniuose, ir taps prieinama viso pasaulio tyrėjams. Atsižvelgiant į puikią ir sektiną iniciatyvą, įtraukiant istorinius duomenis apie Lietuvos karus į tarptautinius duomenų rinkinius, ir parengtas tarptautines publikacijas, formuojančias adekvatų Lietuvos istorijos procesų supratimą, dera įvertinti projekto sumanytojo Gedimino Vitkaus darbą. Ne ką mažiau sveikinta yra leidinio autorių iniciatyva tirti Lietuvos istoriją, pasitelkiant socialinių mokslų metodus, taip sukuriant bendrą tyrimų erdvę socialinių ir humanitarinių mokslų atstovams.

Siekiant geriau suprasti leidinio *Lietuvos karai* pobūdį, įvertinti autorių išsikeltus tikslus ir pasirinktus tyrimų metodus, būtina trumpai pristatyti patį *Karo koreliatų* projektą ir jo tikslus. Šio projekto iniciatorius yra JAV politologas Deividas Singeris. Jis kritiškai vertino praeityje vykusius karų tyrinėjimus ir sumanė jau paskelbtas karų priežastis bei išvadas patikrinti indukcijos būdu ir suformuluoti teoriją, kaip, kodėl ir kada kyla karas. Projekto autoriai siekė surinkti ir susisteminti istorinius duomenis apie pasaulyje vykusius karus, suvesti juos į duomenų bazę, empiriškai patikrinti keliamas hipotezes ir suformuluoti apibendrinimus. Jie tikėjosi, kad, remiantis surinktais duomenimis, bus galima ne spekuliatyviai, o mokslškai nustatyti: kaip siejosi valstybių įsitraukimo į karą laikas ir tarptautinės sistemos politiškumo pobūdis; ar pastebimas koks nors karų dažnumo ir intensyvumo ciklas; kurios valstybės labiau linkusios spręsti konfliktus karine jėga; koks yra ryšys tarp aukų skaičiaus ir noro bet kokia kaina siekti pergalės; kaip valstybių sprendimą įsitraukti į karą lemia priklausomybė aljansams. Surinkus, išanalizavus ir apibendrinus duomenis, tikėtasi sukurti visa apimančią teoriją apie karo priežastis³. Šiandien jau aišku, kad

¹ *Lietuvos karai: Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė-kiekybinė analizė*, sudarytojas Gediminas Vitkus, Vilnius: Eugrimas, 2014.

² Daugiau informacijos apie projektą *Correlates of War* galite rasti specialiai jam parengtoje interneto svetainėje: <http://www.correlatesofwar.org/>.

³ Gediminas Vitkus, „Lietuvos nacionalinė kariavimo patirtis ‘Karo koreliatų’ duomenų rinkinyje“, in: *Karo archyvas*, 2011, t. XXVI, p. 323–324.

tyrimo išvados nebuvo stulbinančios ir tokios, kokių tikėjosi projekto autoriai, tačiau jos atskleidė, kad apie karus žinome daug mažiau, negu iš pradžių manėme⁴.

Kaip teigia kolektyvinės monografijos sudarytojas G. Vitkus, mintis imtis mokslinio projekto *Lietuvos XIX–XX a. nacionalinė kariavimo patirtis: sisteminė kiekybinė analizė* kilo susipažinus su moksliniu projektu *Karo koreliatai*. Todėl Lietuvos mokslininkai ėmėsi sudėtingos, įdomios ir novatoriškos misijos tirti Lietuvos nacionalinę kariavimo patirtį, remiantis socialinių mokslų metodais. Būtent metodologine prasme autoriams teko didžiausias iššūkis, nes tinkamai suformuluota tyrimo metodologija lemia pasiektus rezultatus.

G. Vitkus monografijos pratarinėje nurodo du tyrimo tikslus. Pirma, patikslinti nuo 1961 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose atliekamo tyrimo *Karo koreliatai* tyrėjų surinktus duomenis apie Lietuvos karus. Šis tyrimo tikslas yra aiškus ir prasmingas, nes *Karo koreliatai* yra vienas autoritetingiausių, plačiausiai referuojamų ir nuolat plėtojamų duomenų rinkinių pasaulyje⁵, tačiau Lietuvos karų vaizdas jame pateikiamas neadekvačiai. Štai 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimai pristatomi kaip Lenkijos ir Rusijos karai, o sukilėlių veiksmai Lietuvos teritorijoje apskritai neminimi. 1919–1920 m. Lietuvoje vykusios nepriklausomybės kovos pristatomos keistu ir labai bendru 1917–1921 m. Rusijos tautų karo pavadinimu. Pokariu vykęs partizanų karas minėtame leidinyje pristatomas kaip Miško brolijos karas, vykęs 1945–1951 m.⁶ Kaip matome, *Karo koreliatų* projekto autorių parengtuose duomenų rinkiniuose pateikiamas vaizdas apie

Lietuvos karus yra istoriškai klaidingas ir netikslus, todėl adekvataus ir moksliskai tikslaus Lietuvos karų vaizdo suformavimas ir įtraukimas į tarptautinę mokslinę apyvartą yra prasmingas ir labai svarbus tyrimo autorių tikslas.

Antrasis tyrimo autorių tikslas yra, remiantis eksplicitiškai suformuotu teoriniu pagrindu, „pateikti visuminį sisteminių kiekybinių Lietuvoje vykusių karų vaizdą“⁷. Tyrimo autoriai mano, kad, žvelgiant iš *Karo koreliatų* projekto perspektyvos, jiems pavyko aptikti reikšmingą Lietuvos karų istoriografinę spragą, apie kurią kitaip nebūtume pagalvoję⁸. Jie teigia, kad ligšioliniai Lietuvos karų tyrimai nesirėmė gerai apgalvotu, eksplicitiškai suformuotu teoriniu pagrindu, kuris leistų pateikti visuminį sisteminių kiekybinių vykusių karų vaizdą⁹. Šis autorių išsikeltas tikslas nepalyginti ambicingesnis ir reikalauja nuoseklaus metodologinio paaiškinimo, kuris monografijoje, deja, neišplėtojamas. Skaitytojui lieka neaišku, ką autoriai vadina „sistemines kiekybines Lietuvos karų analizės metodu“ ir kokias „istoriografines spragas“ aptinka socialinių mokslų tyrinėtojai.

Peržvelgę socialinių mokslų metodologinę literatūrą, galime susidaryti nuomonę, kad kiekybiniai metodai akcentuoja kiekybinius tyrimo aspektus¹⁰. Tai metodas, kai tyrėjas išmatuoja nagrinėjamo reiškinio kintamųjų reikšmes¹¹, naudodamas formalizuotas šiuolaikines matematikos ir skaičiavimo technikas¹². Kiekybinis tyrimas paprastai atliekamas pagal

⁷ *Lietuvos karai...*, p. 3–4.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Kęstutis Kardelis, *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*, Šiauliai: Lucilijus, 2005, p. 271.

¹¹ Alan Bryman, *Social Research Methods*, Oxford, 2004, p. 19.

¹² Algimantas Prazauskas, Ingrida Unikaitė, *Politologijos pagrindai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007, p. 32.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, p. 337–338.

griežtą modelį. Pradedama nuo teorijos, iš kurios indukcijos būdu išvedamos (arba indukcijos būdu suformuluojamos) hipotezės, kurios tikrinamos tyrimo metu. Hipotezėse vartojamos sąvokos yra operacionalizuojamos, t. y. paverčiamos į stebimus ir išmatuojamus kintamuosius¹³.

Zenonas Norkus teigia, kad kiekybine metodologija pagrįsti tyrimai paprastai orientuojami „į plotį“ – siekiama kuo platesnių apibendrinimų, besiremiančių kuo didesnės populiacijos stebėjimais¹⁴. Taigi mūsų minėti kiekybinio metodo apibūdinimai rodo, kad šiam metodui būdinga tirti didelį atvejų skaičių, būtent didelis tiriamų atvejų skaičius skiria kiekybinį tyrimą nuo kokybinio arba palyginamojo metodo. Mūsų nagrinėjamame leidinyje tiriami tik keturi atvejai: 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimai, 1919–1920 m. Nepriklausomybės kovos ir 1944–1953 m. vykęs partizanų karas. Mūsų nuomone, autorių tiriamas atvejų skaičius yra kiek per mažas, todėl sukelia pagrįstą abejonių dėl kiekybinio metodo termino taikymo korektiškumo.

Kiekybinės analizės metodologija matuoja kintamųjų reikšmes, todėl visi kintamieji turi būti tipologizuojami pagal tyrimų autorių nustatytas aiškias charakteristikas ir užkoduojami skaičių reikšmėmis. Analizuojamame leidinyje aptinkame kintamųjų sąrašą, autorių vadinamą karų aprašymo planu¹⁵, pagal kurį sistemingai surenkami duomenys apie karus, tačiau duomenų surinkimas yra tik vienas iš kiekybinio tyrimo etapų. Todėl leidinio *Lietuvos karai* autorių išsikeltą antrąjį tikslą korektiškiau būtų galima įvardyti kaip surinkimą istorinių

duomenų, kuriuos vėliau būtų galima įtraukti į projekto *Karo koreliatai* duomenų rinkinius ir tik tuomet patikrinti hipotezes. Toks tyrimų autorių sprendimas būtų logiškas ir suprantamas, nes istoriniai sociologiniai tyrimai galimi ne kaip istorinių tyrimų alternatyva, o tik kaip jų tąsa ir papildymas, kuriam sąlygos atsiranda tik tada, kai iš istorikų tyrimų susidaro tam tikra kritinė masė, tinkama toliau perdirtbti pagal socialinių mokslų teorijas¹⁶.

Vienas iš *Karo koreliatų* projekto tikslų yra rinkti duomenis, sudaryti duomenų rinkinius ir juos skleisti¹⁷. Juolab kad ir Meridith Reid Sarkees bei Frankas Whelonas Waymanas vykdant *Karo koreliatų* projektą išleistą leidinį *Resort of War* įvardija kaip duomenų knygą (angl. *data handbook*)¹⁸. Tai leidžia daryti išvadą, kad tyrimo autoriai veikiausiai nesiekė suformuluoti ir patikrinti hipotezių, o turėjo tikslą parengti duomenų knygą, kuria remiantis būtų galima tikrinti iškeltas hipotezes.

Išnagrinėję metodologinius tyrimo aspektus, apžvelgsime kiekvieną monografijos skyrių ir paanalizuosime, kaip tyrimo autoriams pavyko susidoroti su tyrimo uždaviniais.

Pirmoji leidinio dalis skirta 1830–1831 m. sukilimui analizuoti. Šioje dalyje nuosekliai ir tiksliai, remiantis knygos įvade nustatytu aprašymo planu, pristatomas 1830–1831 m. vykęs sukilimas Lietuvoje ir Lenkijoje. Šios dalies autorius Virgilijus Pugačiauskas ypač daug dėmesio skyrė preciziškai aprašyti Rusijos ir su-

¹³ Ten pat.

¹⁴ Zenonas Norkus, Vaidas Morkevičius, *Kokybinė lyginamoji analizė*, Kaunas: Lietuvos HSM duomenų archyvas, 2011, p. 11–12.

¹⁵ *Lietuvos karai...*, p. 33.

¹⁶ Zenonas Norkus, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: Aukso žuvis, 2014, p. 24.

¹⁷ Žr. projekto *Karo koreliatai* interneto svetainę <http://www.correlatesofwar.org/>.

¹⁸ Meredith Reid Sarkees, Frank Whelon Wayman, *Resort of War: 1816–2007*, Washington, 2010, p. 61.

kilėlių kariniams daliniams, statistiniams duomenims sukaupti, kautynėms datuoti, jose patirtiems nuostoliams analizuoti ir sukilimui periodizuoti. Šioje monografijos dalyje pasigendama aiškesnių sukilimo priežasčių įvardijimo, ypač išryškinant skirtingų luomų įsitraukimo į sukilimą priežastis ir motyvus. Taip pat galima pasigesti sukilimo tipologijos kriterijų nuoseklesnio apibūdinimo, kuriuo remiantis sukilimas įtraukiamas į *Karo koreliatų* duomenų bazę.

Antrojoje leidinio dalyje aprašomas 1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje. Šioje dalyje bene nuosekliausiai ir tiksliausiai laikomasi monografijos įvade išdėstyto karų aprašymo plano, susiejant dėstomus istorinius duomenis su nustatytais tipologijos kriterijais. Tai ypač akivaizdu aprašant sukilimo pradžios ir pabaigos datas, apibrėžiant sukilėlių politinį statusą. Autorė Ieva Šenavičienė aiškiai įvardija faktines ir tipologizacijos klaidas, aptiktas *Karo koreliatų* projekto rengėjų sudarytame duomenų rinkinyje.

Lietuvos Nepriklausomybės karams apibūdinti skirta trečioji leidinio dalis. Ši monografijos dalis parašyta tiksliai chronologiniu faktų dėstymo būdu, pasižymi pateikiamų faktų gausa, tačiau šiek tiek stokoja sistemingo, į išskeltus metodologinius kriterijus orientuoto medžiagos pateikimo. Antai dalyje, skirtoje politiniam valstybės statusui apibūdinti, nuosekliai dėstoma Lietuvos valstybės istorija nuo 1917 m. rugsėjo iki 1919 m. kovo 5 d. paskelbtos pirmosios naujokų mobilizacijos¹⁹. Priešininkų galia ir potencialas apibūdinami pernelyg abstrakčiais istoriniais teiginiais, tokiais kaip „Lenkija po Pirmojo pasaulinio karo irgi atkūrusi savo nepriklausomybę jau turėjo gerai organizuotas savanorių pajėgas“²⁰. Ši monografijos dalis labiau primena chronologiškai tvarkingai ir preciziš-

kai išdėstomą nepriklausomybės kovų istoriją, o ne siekį pateikti aiškius duomenis, skirtus socialinių mokslų atstovams, kuriais remiantis būtų galima taikyti kiekybinės analizės metodą. Chronologiškai tiksliai aprašant Lietuvos kariuomenės susidūrimus su Sovietų Rusijos kariuomene, buvo būtina paminėti nesėkmingą 1919 m. balandžio mėnesį įvykusį Lietuvos kariuomenės bandymą žygiuoti į Vilnių, pasibaigusį kautynėmis prie Žaslių²¹.

Aptariamos leidinio dalies autorius Gintautas Surgailis Lietuvos ir Lenkijos karo pabaigą apibūdina tradiciniu istoriografiniu teiginiu: „Lietuva laimi – nors ir praradusi dalį teritorijos, apgina valstybės nepriklausomybę.“²² Tačiau tyrimo autoriams siekiant patikslinti *Karo koreliatų* duomenų rinkiniuose esančią informaciją, būtina remtis šiame projekte naudojamomis karų tipologijos charakteristikomis. 1920 m. rudenį vykę Lietuvos ir Lenkijos karo veiksmai baigėsi 1920 m. lapkričio 29 d. pasirašytu paliaubų protokolu²³. *Karo koreliatų* projekte numatytas karo pabaigos tipas – paliaubos (angl. *stalemate*)²⁴, todėl autoriaus pateikiamą karo pabaigos rezultatą būtų galima pakoreguoti pagal pateiktą tipologiją.

Ketvirtoje leidinio dalyje analizuojamas Lietuvos partizanų karas su Sovietų Sąjunga. Šioje dalyje pirmiausia matomas nepakankamai aiškus dėstymo nuoseklumas, tekste gana dažnai pateikiami duomenys, nesusiję su tiriamais reiškiniais. Sunku suprasti, kaip su valstybių statuso apibūdinimu siejasi teiginys, kad

²¹ Vytautas Lesčius, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose, 1918–1920*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, p. 79.

²² *Lietuvos karai...*, p. 205.

²³ Regina Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius: Mokslas, 1980, p. 136.

²⁴ *Lietuvos karai...*, p. 61.

¹⁹ *Lietuvos karai...*, p. 151–155.

²⁰ Ten pat, p. 156.

„XIX a. antrosios pusės visuomeniniai judėjimai Rusijoje nulėmė totalitarinio režimo susiformavimą šioje šalyje“²⁵, arba teiginys, kad „pokaryje valstybės padėtis buvo labai sunki, trūko būtiniausių prekių, maisto, reikėjo atkurti sugriautą ūkį, atstatyti miestus ir kaimus, tačiau SSRS vadovai daugiausiai dėmesio skyrė ginklų gamybai“²⁶.

Šioje leidinio dalyje Lietuvos statuso apibūdinimas pradedamas 1940 m. birželio 15 d. okupacijos aprašymu, slaptųjų Molotovo ir Ribbentropo pakto protokolų teisinės reikšmės aprašymu²⁷, ir pateikiama niekaip su pokario partizanų karu nesusijusi, 1940 m. Lietuvos kariuomenę apibūdinanti statistika²⁸. Abejotinai atrodo šios leidinio dalies autorės Editos Jankauskienės nurodomas partizanų karo pradžios datavimas, remiantis žinomo žurnalisto ir politikos apžvalgininko Česlovo Iškausko straipsniu populiariame interneto tinklalapyje²⁹.

Mėtymasis nuo problemos prie problemos ir teminis nenuoseklumas tęsiasi ir karinių organizacinių struktūrų, ir vyriausiosios vadovybės kūrimo, ir raidos aprašyme. Pristatant Lietuvos partizanų struktūrą, įpinami ginkluoto pasipriešinimo motyvai³⁰ arba aptariamos valstybingumo atkūrimo programinės nuostatos, įvardijamas 1945 m. miškuose besislėpusių vyrų skaičius³¹.

Partizanų karui skirtos leidinio dalies chronologinės ribos apima 1944–1953 m. laikotarpį ir sutampa su Lietuvos istoriografijoje nusistovėjusia partizanų karo periodizacija. Aprašydamą partizaninio karo etapus, tyrimo autorė deklaruoja siekį apsiriboti tik pirmo (1944–1946)

ir antro (1946–1948) partizanų karo etapų išskyrimu, tačiau tokio sprendimo nepagrindžia, nors fragmentiškai paliečia ir trečiąjį (1949–1953) partizanų karo laikotarpį³². Galbūt tai lėmė *Karo koreliatų* projekte naudojami karų apibrėžimo kriterijai, kuriais remiantis nustatomos tiriamų karų chronologinės ribos?

Apibendrinant galima pasakyti, kad kolektyvinė monografija *Lietuvos karai* yra įdomi ir novatoriška keliais aspektais. Leidinyje pateikiami duomenys patikslina ir ištaiso klaidingą informaciją, esančią viso pasaulio tyrinėtojų prieinamuose duomenų rinkiniuose, o tai galima laikyti dideliu tyrimo autorių nuopelnu. Visuose monografijos skyriuose pateikiama svarbiausia, susisteminta ir grafiškai pavaizduota karo tyrinėtojų dominanti informacija apie karus, vykusius Lietuvoje. Knygoje pateikti istoriniai duomenys objektyviai atspindi šių karų tyrimų būklę Lietuvos istoriografijoje. Kiek išsamesnė ir nuoseklesnė galėtų būtų ketvirtoji leidinio dalis, aprašanti Lietuvos partizanų karą.

Vis dėlto panašaus pobūdžio tyrimuose reikėtų daugiau dėmesio skirti metodologijai paaiškinti, nes tyrimo naujumas ir aktualumas grindžiamas būtent šiuo aspektu. Kiekybinės sisteminės analizės termino vartojimas recenzuojamoje monografijoje reikalauja išsamesnio pagrindimo. Autoriai nepristato naudojamos teorinės priegigos, nesuformuoja hipotezių ir jų netikrina, aprašo kintamuosius, tačiau jų neužkoduoja. Dėl šių priežasčių kolektyvinę monografiją veikiausiai galime laikyti duomenų rinkiniu, kurio pagrindu galima taikyti kiekybinės analizės metodą. Tai yra svarbus žingsnis, be kurio būtų neįmanoma plėtoti Lietuvos karų tyrimo pasitelkiant socialinių mokslų metodus.

Kęstutis Kilinskas

²⁵ Ten pat, p. 219.

²⁶ Ten pat, p. 220.

²⁷ Ten pat, p. 222.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Ten pat, p. 223.

³⁰ Ten pat, p. 236.

³¹ Ten pat, p. 237.

³² Ten pat, p. 253.